

ЈТ10

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ
(ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ АСПЕКТИ)

Нови Сад
2015

Лингвистичке свеске 10

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ
(ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ АСПЕКТИ)

Уредници:

Јасмина Грковић-Мејдор
Владислава Ружић

Нови Сад
2015

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Одсек за српски језик и лингвистику 2015.
Едиција: Лингвистичке свеске

За издавача:

проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уредници:

*проф. др Јасмина Грковић-Мејџор
проф. др Владислава Ружић*

Рецензенти:

*проф. др Милорад Радовановић
проф. др Мато Пижурица
проф. др Весна Половина
проф. др Вера Васић
проф. др Едита Андрић
мр Мирјана Јоцић*

Издаје:

Филозофски факултет у Новом Саду

ISBN

978-86-6065-322-4

Лингвистичке свеске 10

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ
(ДИЈАХРОНО-СИНХРОНИ АСПЕКТИ)

Нови Сад
2015

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикације не може се прештампати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења аутора, као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyright.

Владимир Поломац

УПОТРЕБА ДВОСТРУКЕ ВАРИЈЕ (КЕНДЕМЕ) У СРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА ОД КРАЈА XIV И ТОКОМ XV ВЕКА*

У раду се разматра употреба двоструке варије (кендеме) у српским повељама и писмима од краја XIV и током XV века. Проведено истраживање упућује на следеће закључке: а) системска употреба двоструке варије среће се још у повељама и писмима из последње четвртине XIV века; б) у повељама и писмима од краја XIV и током XV века употреба овога знака начелно се шири, али не долази до стабилизације употребе, чак ни након треће деценије XV века; в) у највећем броју испитиваних повеља и писама двострука варија се употребљава у функцији наглашеног или ненаглашеног квантитета у следећим морфолошким категоријама: облици сложене придевске деklinације, облици ген. мн. именица и облици 3. л. јд. и мн. презента; г) употреба двоструке варије у једном броју повеља упућује на чување старог система наглашених и ненаглашених дужина у југоисточном српском дијалекту прве половине XV века: у питању је заправо слика савременог косовско-ресавског дијалекта са нескраћеним поста акценатским дужинама у низу морфолошких категорија.

Кључне речи: старосрпски језик, историјска акцентологија, српске повеље и писма, XIV век, XV век, двострука варија.

1. Уводне напомене. Двострука варија (кендема) представља наредни акценатски знак пореклом из грчке екфонетске нотације (уп. Недељкович 1967б: 105) који се, заједно са другим акценатским знаковима (обичном и двоструком оксијом, обичном варијом и периспомени), почиње систематскије употребљавати у српским средњовековним споменицима почев од средине XIV века у склопу „предресавске еволуције српског правописа” (уп. Недељковић 1971). Овај се знак у споменицима из наведеног периода најчешће употребљава у два основна функција-

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Старија верзија рада изложена је у виду усменог саопштења на II међународној научној конференцији *Славјанские языки и культуры в современном мире* (Москва, Филолошког факултет МГУ им. М. В. Ломоносова, 21–24. III 2012).

ма: (а) означавање вокалског квантитета, наглашеног или ненаглашеног; и (б) означавање логичког акцента једносложних речи (уп. НЕДЕЉКОВИЧ 1967а; 1967б; ЗАГРЕБИН 1995; 1998).

Досадашња истраживања употребе двоструке варије (кендеме) у српским средњовековним споменицима најчешће су обухватала српскословенске рукописе¹. Истраживања употребе овога знака у средњовековним световним споменицима вршена су веома ретко, и то само у склопу шире заснованих истраживања правописа и језика (уп. ЈОВИЋ 1968/1969: 393–396; НЕДЕЉКОВИЋ 1971; ИВИЋ 1973: 341–342; 1989: 16–17; ПОЛОМАЦ 2011: 154–159; 2012а: 130–134; 2012б: 338–343). Основни циљ овога прилога представља покушај да се поменути недостатак превазиђе, тачније, да се пружи јаснија и прецизнија слика о употреби и функцијама овога знака у српској пословноправној писмености од краја XIV и током XV века. Посебни циљеви тицали су се: (а) испитивања степена доследности употребе овога знака у перспективи рађања и стабилизације ресавског типа правописа; (б) испитивања употребе овога знака у функцији обележавања наглашеног и(ли) ненаглашеног квантитета у различитим морфолошким категоријама; и у вези са тим, (в) испитивање стања вокалског квантитета у југоисточним српским говорима у овоме периоду².

Поред општих методолошких проблема употребе писаних споменика за дијахрона акцентолошка истраживања на које је указано у БУЛАТОВА 1976, потребно је – посебно у вези са последњим наведеним циљем – указати и на нека специфична методолошка ограничења нашег истраживања: (а) употреба акценатских знакова у функцији обележавања места акцента и квантитета – чак ни у повељама и писмима из прве половине XV века – није у довољној мери систематична, што нас често онемогућава да разграничимо правописне и прозодијске функције једнога знака, присиљавајући нас да често апстрахујемо немали број примера који се опирају сврставању

¹ Без претензија на библиографску исцрпност поменућемо овде само важније радове: ДАНИЋИЋ 1872; НОВАКОВИЋ 1877; 1879; МОШИН 1963; НЕДЕЉКОВИЧ 1967а; 1967б; НЕДЕЉКОВИЋ 1971; БУЛАТОВА 1975; 1976; 1977; 1989; 1990; 1995; ПЕШИКАН 1977; ЗАГРЕБИН 1983; 1995; 1998.

² Језик повеља и писама са територије средњовековне Деспотовине изграђен је на основици југоисточних (косовско-ресавских и призренско-јужноморавских) српских говора (уп. ПОЛОМАЦ 2011: 501–506; 2012а: 144–145; 2012б: 353).

у познате и могуће акценатске системе; (б) тешкоће у разграничавању правописних и прозодијских функција акценатских знакова могу бити узроковане и степеном очуваности аутографа, као и самом личношћу писара, његовом неуредношћу у писању, повођењем за правописним манирима или недовољном способношћу перципирања сложених прозодијских феномена; (в) поређења са савременим дијалектима имају ограничену вредност, будући да су велике миграције становништва (почев од XV века) у многоне промениле акценатске прилике у народним говорима на територији средњовековне Деспотовине.

Истраживање је проведено на репрезентативном корпусу који чини седамдесет повеља и писама насталих између 1375. и 1476. године у канцеларијама господина Вука Бранковића, кнеза Лазара, кнегиње Милице и кнеза и деспота Стефана Лазаревића, деспота Ђурђа Бранковића и његових наследника³.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Испитивани корпус се у погледу употребе ове црте може поделити на неколико група: (а) документи у којима двострука варија није забележена; (б) документи у којима се двострука варија употребљава као једини акценатски знак; (в) документи у којима се двострука варија употребљава у очекиваним позицијама у релативно малом броју примера; и (г) документи у којима је употреба двоструке варије фреквентнија (у односу на документа из претходне групе).

2.1. Двострука варија није забележена у дванаест повеља и писама. У питању су најчешће документи из последње четвртине XIV века настали у канцеларијама кнеза Лазара, господина Вука Бранковића и кнегиње Милице и кнеза (касније деспота) Стефана: ЛЛ 1375–1376, ЛП2 1380–1381, ЛЛ 1381, ЛД 1387, ВХ 1376–1377, ВД 1387, ВД 1388, ВД 1390, МД 1392. Интересантно је да се у овој групи налази и неколико докумената из XV века: ЂП 1410, Г 1457 и СД 1476. Одсуство употребе акценатских знакова у овим документима различито је мотивисано. ЂП 1410 представља

³ Регистар испитиваних докумената наведен је у додатку рада. Испитивање је засновано на фотографским снимцима објављеним у различитим публикацијама (Синдик 1978; Младеновић 2003; 2007), затим на снимцима научног пројекта Историја српског језика Филозофског факултета у Новом Саду, необјављеним снимцима из Архива САНУ (збирке са следећим сигнатурама: 1400, 7903, 8876, 8867 и 8885), као и на снимцима Центра за историју и цивилизацију Византије из Париза.

неуредно исписан концепт или недовршен препис (уп. Синдик 1978: 194). Г 1457 представља кратак текст (свега четири реда) у коме употреба овога знака није ни могла доћи до изражаја. СД 1476 представља писмо које је деспот Стефан Бранковић упутио Дубровнику из изгнанства, у последњим данима свога живота (уп. СПРЕМИЋ 1996: 534–535). У овоме тексту нису забележени ни други акценатски знаци, а изостају и остале најважније одлике ресавског правописа (уп. ПОЛОМАЦ 2013), што је мотивисано друштвеноисторијским контекстом у коме је овај документ настао.

2.2. У двама документима из последње деценије XIV века двострука варија се употребљава као једини акценатски знак у различитим функцијама.

У ЈД 1394–1395 овај се знак налази у следећим позицијама: (а) изнад графеме ω у свим позицијама на месту очекиваног спирита⁴: теѡфанъ 9, вѣсѣ(ь)ѣтѣнаѡ 9, прѣподобѣнаѡ 9, ѡ(ть)ца 10, 14, ѣкѡ 10, нашеѡ 14, ѡтъць 28; (б) изнад консонантских графема на месту на коме би се очекивао пајерак: цркѡи 2, царскѡю 3, принѣсѣѡ 8, петрѡшкѣнѣ(ь) 11, срѣп{с}кѡ 18, срѣпско{н} 24; (в) изнад повратне заменице ѣ (аналогично према хомоформним облицима показне заменице): поклонѣт ѣ 2, красѡют ѣ 3, вкрѣплиѣт ѣ 4, ѡбрѣтаѡтѣѣ11; (г) на крају речи или првог дела сложенице уместо очекиване обичне варије: вѣн 12, вѣс(вѣ)тѡта 26. Недовољно је јасна употреба у следећим примерима: ѣнѣн 1 (акуз. мн.), прѣзрѣшѣ 1 (3. л. мн. аориста), лѡврѣн 8 (ген. јд.). Само у трима примерима употребљена је двострука варија у очекиваним позицијама у функцији означавања вокалног квантитета: ѣн 12 (ном. јд.), кѡкѡ 16 (ген. мн.), вѣнѣнѣ 17 (ген. јд.).

Још је интересантнија употреба двоструке варије у СХ 1392–1402 (повеља представља концепт или недовршен препис). Овај се знак употребљава: (а) у функцији скраћивања изнад вокалног /р/ и /л/ (заједно са титлом): кр(ь)вню, цр(ь)кѡи, срѣпѣлѣ(ь), срѣпѣлѣл[ь], цр(ь)кѡлѣ(ь),

⁴ Примери су навођени на следећи начин: (а) надредно слово спуштано је у ред што је и посебно означавамо вертикалним цртам ||, (б) скраћенице под титлом разрешаване су што је и посебно означавамо округлим заградама (), (в) скраћенице без титла разрешаване су што је и означавамо четвртастим заградама [], (г) у изломљеним заградама { } дате су реконструкције оштећених или тешко читљивих делова текста, (д) савремена правописна правила о писању великог слова нису преношена, (ђ) уз сваки пример наведена је скраћеница документа и број реда у коме се пример налази.

вљ(ь)ко|л|л(ь), вљ(ь)кв (уп. МЛАДЕНОВИЋ 2007: 158); (б) у функцији скраћивања (заједно са титлом) и у другим позицијама: бл(а)гѡвѣрнїи 5, стар(ь)ць 8, с(вє)тѡпѡчнїкѡсѡга 21, в(о)жнѡн 22, с(вє)тѡпѡчнїкѡсѡмѡ 26, бл(а)гѡстрѡлѡнѡкѡ 28; (в) уместо оксије у функцији означавања места акцента: сѡбѡтѡе 2, зрѣце 2, кнѣзь 6, 22, кљко 7, оупнслѡ 11. Недовољно је јасна употреба у следећим примерима: изнєвѣрнї сє 11 (3. л. јд. аориста), старѣць 13 (ген. мн.), втврѣднїл[ь] 23. У малобројним примерима употребљен је овај знак у очекиваним позицијама у функцији означавања вокалског квантитета: в(о)ж(ь)лѡтѡвнїи 1, ч(ь)лѡтнѣншїи 8 (ном. јд.), хїландарѡлѡнїи 8 (ном. мн.), рєбрѣ 4, сєлѣ 20 (ген. мн.).

Двострука варија представља једини акценатски знак и у Х1 1454, а у Х2 1454 се поред двоструке варије само у једном примеру среће и оксија: мнѡнїл 1. Одсуство других акценатских знакова у овим документима може се објаснити чињеницом да они имају изразито световни карактер, те да у њима нису доследније заступљене ни друге одлике ресавског правописа. У оба документа двострука варија се употребљава у очекиваним категоријама означавајући наглашени или ненаглашени квантитет: а) у облику ном. мн. личне заменице 1. лица: мнѡ Х1 1454: 1, 10, Х2 1454: 1, б) у облику ген. мн. именица: мвжнѡ Х1 1454: 10, Х2 1454: 12, и в) у облицима сложене придевске промене: арх(а)гг(є)лѡскнї Х2 1454: 4, 5 (акуз. јд.), хнлалнлдарскнї Х2 1454: 4/5 (ном. јд.), арх(а)гг(є)лѡскнїмѡ Х2 1454: 6 (инстр. јд.), мєлѡвєдѡчнїкнї Х2 1454: 10 (акуз. јд.). У примеру знахѣ Х1 1454: 10 вероватно је у питању писарска немарност, будући да двоструку варију очекујемо изнад контрахованог вокала у наставку имперфекта.

2.3. У највећем броју испитиваних повеља и писама (укупно двадесет девет) двострука варија се среће у малом броју примера: ЛП1 1380–1381, ВД 1387, ЛО 1388, ВХ 1389–1398, ЈЛ 1398, ЈП 1400, СЈ 1404–1405, СТ 1406, МХ 1406, СХ 1406–1407, СЛа 1407, СЛб 1407, СМ 1413, СЛ 1414–1415, ЂП 1419, ЂД 1424, СЛ 1427, ЂП 1427–1429, ЂР 1428–1429, ЂЕ 1429, ЂР 1430, РК 1430–1431, ЂВ 1432, РВ 1432, РК 1433, ЂЛ 1429–1439, ЂД2 1445, ЛР 1457. Овој групи докумената треба придружити и ЛД 1388, у којој су акценти и спирити употребљени, али је њихово писање често деформисано тако да се не може са сигурношћу разлучити када је који знак употребљен (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1980: 62).

2.3.1. У наведеним документима двострука варија се најчешће јавља у облицима сложене придевске деклинације у функцији означавања квантитета добијеног сажимањем. Примери:

- ЛП1 1380–1381: бл(а)говѣрнѣ 8, хр(нст)олюбивѣ 8 (ном. јд.).
 ЛО 1388: велнкѣ 9 (ном. јд.), животворещѣго 30/31 (ген. јд.).
 ВХ 1389–1398: прѣклоннѣ 4 (ном. јд.).
 ЈЛ 1398: боудущѣ 1 (акуз. мн.), бл(а)говѣрнѣ 5 (ном. јд.).
 ЈП 1400: смѣреннѣ 15 (ном. јд.).
 СТ 1406: прѣд(р)ел(е)ннѣ 30 (акуз. мн.).
 МХ 1406: заповѣднѣ 16, прѣч(н)стѣ 44 (ном. јд.).
 СХ 1406–1407: соущѣго 4 (ген. јд.), ѿ(ь)чьскѣмь 19 (инстр. јд.).
 ЂП 1419: б(о)гвоноснѣго 13 (ген. јд.), тврскѣ 25 (ген. јд.), волшнѣмн 30 (инстр. мн.), такоуѣго 32/33 (акуз. јд.).
 ЂД 1424: владущѣго 2 (ген. јд.).
 ЂР 1428–1429: дрвгѣ 31 (ном. јд.).
 ЂЕ 1429: ч(ь)стнѣго 8 (ген. јд.), всакѣ 16, всакѣ 17, монастирсѣмь 16 (акуз. јд.).
 РК 1430–1431: всакѣ 14 (акуз. јд.).
 ЂВ 1432: вѣчноу 19 (акуз. јд.).

Међу наведеним примерима значајно преовлађују они у којима се двострука варија налази на отвореној ултими (облици ном./акуз. јд./мн. м./с. р. и ген. јд. ж. р.), док су примери других позиција знатно малобројнији: животворещѣго ЛО 1388: 30/31, соущѣго СХ 1406–1407: 4, б(о)гвоноснѣго ЂП 1419: 13, владущѣго ЂД 1424: 2, ч(ь)стнѣго ЂЕ 1429: 8 (ген. јд.); такоуѣго ЂП 1419: 32/33 (акуз. јд.); ѿ(ь)чьскѣмь СХ 1406–1407: 19; волшнѣмн ЂП 1419: 30 (инстр. мн.).

2.3.2. У великом броју примера употребљава се двострука варија у функцији обележавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у наставцима именица и глагола. Примери:

(А) Ген. мн. именица са наставком *-ь*:

- работѣ ЛП1 1380–1381: 15, ревьрьѣ ЛО 1388: 5, краљѣ ЛО 1388: 20, селѣ ВХ 1389–1398: 21, ЂР 1430: 13, 15, РК 1430–1431: 20, 22, ЂВ 1432: 18, РК 1433: 37, {се}лѣ СМ 1413: 23, старьцьѣ ЈЛ 1398: 13, землѣ ЈП 1400: 16, потрѣвьѣ СЛа 1407: 6, СЛб 1407: 7, господѣ СМ 1413: 11, 21, ЂР

1428–1429: 40, г(о)лсп(о)дѣ ЂП 1419: 28, хтѣторѣ СМ 1413: 12, сьродникѣ СМ 1413: 31, повирницѣ ЂП 1419: 24, сьродникѣ ЂП 1427–1429: 27, ц(а)рѣ ЂР 1428–1429: 40, ап(о)л(то)лѣ ЂЕ 1429: 25.

(Б) Ген. јд. именице цр(ь)ква: ЂВ 1456: цр(ь)квѣ 14.

(В) Дат. јд. именице братнѣ: братѣ ЂД 1424: 1.

(Г) 3. л. јд. през. глагола: прѣ ВД 1387: 7, оутврѣдѣ ЂР 1428–1429: 16, прилагѣ ЂР 1428–1429: 33, зовѣ ЂЕ 1429: 14, слатѣ РК 1433: 39.

(Д) 3. л. мн. през. глагола: погѣ СЛ 1427: 26, оузнмаѣ РК 1430–1431: 15, ѡкоупѣ РК 1433: 31.

У примерима наведеним под (А) двострука варија обележава наглашени или ненаглашени квантитет наставка у ген. мн. именица (уп. Младеновић 1992). У примеру под (Б) двострука варија може означавати вокалски квантитет према правилима старије акцентуације (уп. Поломац 2012б: 339). У примеру под (В) овим се знаком обележава ненаглашени квантитет добијен сажимањем. Малобројни примери наведени под (Г) и (Д) упућују на чување вокалског квантитета у облицима 3. л. јд. и мн. презента према правилима старије акцентуације.

2.3.3. Двострука варија се знатно ређе употребљава у основинском делу именица и глагола. Примери:

(А) Именице:

пољѣнь СЛ 1427: 13, 15, 31, наследнѣка ЂЕ 1429: 3, чѣлнѣкъ ЂР 1428–1429: 20, монастѣрѣ ЂЕ 1429: 11, бѣлѣкю ЂВ 1456: 5, пѣвнѣч(и)щѣ ЂВ 1456: 8.

(Б) Глаголи:

прѣдоутѣ ЈЛ 1398: 2, прѣде СЛ 1427: 8, нѣ РК 1433: 28, 32 (3. л. јд. през.), вѣли РК 1430–1431: 5, нѣсоу вѣле ЂД 1445: 16 (3. л. мн. през.), є вѣло дѣло ЛР 1457: 7 (3. л. јд. плусквамперфекта).

У свим примерима из категорије именица двострука варија може означавати наглашену или ненаглашену дужину. У облицима глагола принти, као и у облику 3. л. јд. през. нѣ (нѣ<неје), овим се знаком обележава кван-

титет добијен сажимањем. Употреба двоструке варије у облицима глагола БИТИ и ДАТИ може указивати и на наглашени и на ненаглашени квантитет.

2.3.4. У великом броју примера употребљена је двострука варија у облицима заменица, заменичких прилога и бројева.

(А) Заменице и заменички прилози:

ѡ МХ 1406: 3, ѡѡ РК 1430–1431: 2, 12, РК 1433: 27, 33, ѡѡ СХ 1406–1407: 37, ѡѡ СМ 1413: 33, ЂР 1428–1429: 17, ЂЕ 1429: 11, ѡѡ ЂП 1419: 10, 26, ЂВ 1432: 20, РВ 1432: 5, 11 (ном. јд.), сѡ МХ 1406: 27 (акуз. јд.), сѡ МХ 1406: 38, СЛ 1427: 16 (акуз. јд.), сѡ СХ 1406–1407: 15, 16, 25 (ном./акуз. јд.), СЛа 1407: 9, 11, 14, СЛБ 1407: 12 (ном./акуз. јд.), сѡ СЛБ 1407: 16, СЛ 1414–1415: 7, 13, 19, 20 (акуз. мн.), сѡѡѡѡ ЂР 1428–1429: 21 (дат. јд.), тѡ СХ 1406–1407: 20, тѡ ЛО 1388: 29, ѡѡ ЂВ 1432: 22, кѡѡ СТ 1406: 24, ѡѡ ЛО 1388: 22.

(Б) Бројеви:

дѡѡ СМ 1413: 24, дѡѡ СТ 1406: 18, СМ 1413: 26, дѡѡ ЂР 1428–1429: 28, РК 1433: 13, дѡѡѡѡѡ СЛ 1427: 19, 33, 35, дѡѡѡѡѡ(ѡ)[тн] ЂЛ 1429–1439: 36, дѡѡѡѡѡ(ѡ)те ЂП 1427–1429: 32, трѡѡ ЂР 1428–1429: 30, сѡѡ СХ 1406–1407: 27.

Наглашену дужину означава двострука варија у облику ном. јд. и мн. личне заменице 1. лица, о чему сведочи и удвајање графема у неким од примера: ѡѡ и ѡѡѡ. У облицима показне заменице сѡ, у примерима заменица тѡ, тѡѡ, ѡѡ и кѡѡ, као и у заменичком прилогу ѡѡ, двоструком варијом се може обележити наглашени квантитет, али и логички акценат једносложних речи. У примеру сѡѡѡѡѡ двоструком варијом се обележава квантитет добијен сажимањем. Наглашени квантитет означава се двоструком варијом у свим наведеним примерима из категорије бројева.

2.3.5. Међу малобројним осталим примерима најпре треба издвојити честу употребу овога знака изнад изговорног полугласника у везнику нѡѡ ЈП 1400: 8, СЈ 1404–1405: 14, 28, СЛа 1407: 15, СЛБ 1407: 6, 16, СЛ 1414–1415: 1, РК 1430–1431: 6, ЂЛ 1429–1439: 5, а затим и употребу изнад заменичког прилога зѡѡ СЈ 1404–1405: 31, зѡѡ СМ 1413: 36, ЂП 1419: 33, вероватно у функцији означавања логичког акцента једносложних речи.

2.3.6. Малобројни примери у којима је двострука варија погрешно употребљена налазе се: (а) у ном. јд. именица *трьгѣ* МХ 1406: *сокѣ* СМ 1413: 28, *никанѣдрѣ* ЂД 1424: 3, вероватно аналогијом према хомоформним облицима ген. множине; (б) изнад финалне лигатуре *позлдравлиннѣ* ЂД 1424: 3, *вѣлвкѣ* ЂР 1428–1429: 31, *кѣ* РК 1430–1431: 16, вероватно уместо очекиваног спирита; (в) у страним речима: *кѣра* ЈЛ 1398: 6, 9, 24, 32, *монахѣ* ЈЛ 1398: 9; у првом примеру може бити у питању дужина, али и писање двоструке варије уместо очекиване две тачке изнад ижице, док у другој лексеми може бити дужина, али и погрешно писање изнад финалног вокала на месту спирита; (г) остаје нејасно да ли у примеру *госпѣдѣ* ЂР 1428–1429: 10 двострука варија означава квантитет претпоследњег слога или се и овде ради о погрешној употреби.

2.3.7. Презентирана грађа из наведених повеља и писама није увек била довољно репрезентативна за закључивање о стању вокалског квантитета у говорима са територије средњовековне Деспотовине. Нешто више поузданог материјала налази се у ЂЕ 1429, ЂР 1428–1429, РК 1430–1431, РК 1433, посебно у категорији сложене придевске промене и облика 3. л. јд. и мн. презента. Стога се закључак П. Ивића (1989: 16) о чувању старог система вокалског квантитета у језику писара ЂЕ 1429 може пренети и на остале три повеље из ове групе.

2.4. Редовнија употреба двоструке варије одликује двадесет четири документа: ЛХ 1379–1380, СХ 1379–1380, ДД 1382, СО 1388, ВХ 1392, ЈП 1395, Н 1396, ЛЦ 1400, ЈХ 1394–1402, ЈД 1397–1402, СД 1405, СХ 1411, СВ 1417, И 1402–1422, ГД 1405, ЂВ 1427–1428, ЂД 1428, ЂД1 1445, ЂЛ 1452, Л1 1457, С1 1457, Л2 1457, С2 1457 и ЛД 1457. Посебно истицање заслужује редовнија употреба овога знака у повељама из последње четвртине XIV века насталим у канцеларијама кнеза Лазара и господина Вука Бранковића.

2.4.1. Као и у документима из претходне групе (в. т. 2.3), и у овој групи повеља и писама највише примера употребе двоструке варије забележено је у облицима сложене придевске деклинације у функцији означавања квантитета добијеног сажимањем⁵. Наводи се целокупна грађа:

⁵ Вероватно аналогијом према овим примерима употребљава се двострука варија и у облицима неодређеног вида: *бл(а)горазвѣднѣ* ДД 1382: 18, *потрѣвнѣ* ДД 1382: 41, *влад[ы]чнѣ* СВ 1417: 14, *долѣтоннѣ* ЂЛ 1452: 17, као и у облицима партиципа претерита активног: *щедѣщѣ* ДД 1382: 17, *прнѣм[ш]ѣ* СО 1388: 9, *нлѣвѣщѣ* ЈД 1397–1402: 25, *нсплѣнѣиѣщѣ* СВ 1417: 21.

- ЛХ 1379–1380: чѣстнѣншій 10 (ном. јд.).
- СХ 1379–1380: вниш(є)рєч(є)нѣ 8, прѣ(ѣ)ч(н)стѣ 22 (ном. јд.), х(рн)л(т)олоубнѣго 10, вишерєч(є)ннѣго 12/13, сп(а)л(н)ѣго 24/25, нзвѣстнѣго 26 (ген. јд.), такового 21 (акуз. јд.).⁶
- ДД 1382: дльбокѣ 47, таковоѣ 52 (ном. јд.), ч(ь)л(тн)ѣго 12, 18 (ген./акуз. јд.).⁷
- СО 1388: с(вє)тѣ 6, въвед[є]нѣ 20 (ном. јд.), бл(а)гоч(ь)л(тн)ѣго 11 (ген. јд.), бл(а)гѣмѣ 4 (дат. јд.).
- ВХ 1392: всєч(ь)л(тн)ѣ 6, хиландарскѣ 6/7 (ном. јд.), хиландарскѣ 10, 14, 19 (ном. јд.), сладкѣго 1 (ген. јд.), хиландарскѣ 8 (ген. јд.), такового 18 (акуз. јд.), вражнѣмѣ 18 (инстр. јд.).
- ЈП 1395: велнкѣ 5, калнѣ доль 22/23 (ном. јд.), с(вє)тѣ 57 (акуз. јд.), бл(а)говѣрнѣмѣ 59 (инстр. јд.), б(о)жнѣ 4 (ном. мн.).
- Н 1396: ѡмрѣнѣ 12/13 (ном. јд.).
- ЛЦ 1400: бл(а)говѣрнѣ 1, 35, хр(н)л(т)олоубнѣ 1, хиландарскѣ 2, крѣшевскѣ 7, прѣвос(вє)щеннѣ 20, пѣть нзворскѣ 49 (ном. јд.), синнѣ внрѣ 47, дрѣгѣ 3, 6, 10, 29 (ном./акуз. јд.), ц(а)р(скѣ) 25, свѣтлѣ 34, 37, квсѣй потоць 40, гльбокѣ потоць 40, велнкѣ дѣль 42, гравовѣ бродѣ 47 (акуз. јд.), ннѣ 49 (ном. мн.).
- ЈХ 1394–1402: всєч(ь)л(тн)ѣ 7, хиландарскѣ 8 (ном. јд.), вѣтнѣ 19 (акуз. јд.), любостинскѣ 32, б(о)ж(ь)л(тв)нѣ 1 (ном. мн.), ч(ь)л(тн)ѣмн 8 (инстр. мн.).
- ЈД 1397–1402: красноушнѣ 4, с(вє)топочнвшнѣ 54 (ном. јд.), дєчаньскѣ 35, краснѣ 37, толнкѣ 39 (акуз. јд.), прншѣдшнѣ 35 (ном. мн.), оукрашеннѣ 18/19 (акуз. мн.).
- СД 1405: двєровѣчкѣ 37 (ном. јд.), прѣвлѣ 6, срѣвскѣ 6 (ном. јд.), прѣвѣ 20, 31, прѣвѣ 26, с(вє)топочнвшѣ 20 (ген. јд.), поморскѣ 30 (акуз. мн.).
- СХ 1411: велнкѣ 8, б(о)ж(ь)л(тв)нѣ 8 (ном. јд.), гераснѣовскѣ 20 (ген. јд.), всакѣ 29 (акуз. јд.), снцєвнѣмѣ 33 (инстр. јд.).
- СВ 1417: бл(а)говѣрнѣ 7, ч(ь)л(тн)ѣншнѣ 20х2, таковоѣ 29, 42 (ном. јд.), славнѣго 6, новобрѣдскѣго 36, далнѣ 35 (ген. јд.),

⁶ Овде треба додати и прилог непотворнѣ 17, будући да је придевског порекла.

⁷ Овде треба додати и прилог подобнѣ ДД 1382: 14, 34, будући да је придевског порекла.

- єдинѡ 2, єдинѡ 2, єдинѡ 2x2, всакѡ 23 (акуз. јд.), наставлѧемѡ
22 (ном. мн.), вншеписан'нѧ 36 (акуз. мн.).
- И 1402–1422: послєдїнїѧ 2, свѣдѣнї 3 (ном. јд.), ѡб'щѣ 17 (акуз. јд.).
- МД 1405: велнкѣн 5, с(вє)тѣн 5 (ном. јд.), прѣвѣ 18 (ген.
јд.), прѣвѣзлюблєннїѣ 2, тоугїѣ 17, доубров'ткѣѣ 30
(инстр. јд.), оу влѣѣѣ трѣноу 41 (лок. јд.),
вѣшерєчї(є)ннїѣхъ 6 (ген. мн.).
- ЂД 1428: х(рн)л(т)ѡлюбнѣѡ 5 (ген. јд.).
- ЂД1 1445: срѣв'скѣ 8 (ген. јд.), тоугїѣ 17 (инстр. јд.), помѡрскѣ 28
(акуз. мн.), двєровѣткѣѣ 29 (инстр. мн.)⁸.
- ЂЛ 1452: вѣт'хѧ 10/11, горнїѧ 78 (ном. јд.), новѡврьдскѣ 43 (ген.
јд.), вѣчнѣ 91 (акуз. јд.), пользнѧ 3, высокѣ 18 (ном.
мн.), вѣсакѣѣ 20, ц(а)рскѣѣ 22, вѣсакѣѣ 27/28,
правєднѣѣ 90 (инстр. мн.).
- Л1 1457: ѡтворєнї 1, поттєннї 9 (ном. јд.), глѧлѣскѡ 4, златї 4, срєбрьнї
4, внсѣкѡ 15 (акуз. јд.), свєтопчнѣшї 2, свєтопчнѣшїѣ 6
(ном. мн.).
- С1 1457: поттєннї 9, трєтї 14, вторї 17 (ном. јд.), срєбрьнѡѡ 11,
ннѡѡ 12 (ген. јд.), златї 4, срєбрьнї 4, трєтї 8x2, 9, ннѡ 14,
вєкѣ 16, внсѣкѡ 17 (акуз. јд.), с(вє)топчнѣшї 6, двєровѣткѣ
10 (ном. мн.), двєровѣткѣѣхъ 3 (ген. мн.).
- Л2 1457: ѡтворєнї 2, трєтї 15 (ном. јд.), глѧлѣскѡ 4, срєбрьнї 5
(акуз. јд.), свєтопчнѣшї 2, свєтѡпчнѣшїѣ 7, пол'тєнї 9,
двєровѣткѣ 10 (ном. мн.).
- С2 1457: ѡтворєнї 1 (ном. јд.).
- ЛД 1457: вгрѣскѣ 17 (ном. јд.), х(рн)л(т)їѧлнскѡ 18 (акуз. јд.).

И овде је, као и у повељама и писмима из претходне групе (в. т. 2.3.1), највише примера са двоструком варијом забележено на отвореној ултими у облицима ном./акуз. јд./мн. м./с. рода и ген. јд. ж. рода. У односу на претходну групу докумената забележено је више примера у другим облицима: у ген./акуз. јд. м./с. рода, у инстр. јд. м./с. рода, у ген. и инстр. мн. свих родова. Новину у односу на претходну групу примера представља и употреба двоструке варије у основинском делу придева. Примери су

⁸ Овде треба додати и предлог прѣвѡ ЂД1 1445: 35, будући да је настао конверзијом редног броја (који има облике сложене придевске промене).

забележени најчешће у повељама и писмима наследника деспота Ђурђа: ѿ новѣга брьда СВ 1417: 23, крѣвь ЂД1 1445: 34x2, бѣло С1 1457: 4, С2 1457: 4, бѣло Л1 1457: 4, Л2 1457: 5, бѣлога С1 1457: 11, бѣлога Л1 1457: 11 (ген. јд.), златога С1 1457: 11, Л1 1457: 11, С2 1457: 19 (ген. јд.), тврѣда С1 1457: 15, Л1 1457: 14 (ном. јд.), жѣвн ЛД 1457: 9 (ном. мн.), ѿбрѣномѣ ЛД 1457: 1 (дат. јд.), дрѣвѣ ЛД 1457: 13 (акуз. јд.). У највећем броју ових примера (облици једносложних придева крѣвь, бѣо, златъ, тврѣдъ и жѣвнъ) двострука варија се употребљава у функцији означавања наглашеног квантитета. Посебно истицање заслужује и пример ѿ новѣга брьда СВ 1417: 23, у коме је квантитет последица сажимања.

2.4.2. Примери употребе двоструке варије у функцији обележавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у наставцима именица и глагола потврђени су великим бројем примера. Целокупна грађа:

(А) Ген. мн. именица са наставком *-ь/-а*:

ннокъ ЛХ 1379–1380: 13, ЈХ 1394–1402: 19, ЂЛ 1452: 49, ѿѣць ДД 1382: 12, вниѣ ДД 1382: 27, ктѣторѣ ДД 1382: 34, тоѣѣстьць ДД 1382: 37, кннгѣ ДД 1382: 40, ап(о)л(т)оѣ СО 1388: 1, г(о)л(п)оѣ СО 1388: 11, СД 1405: 43, кралѣ СО 1388: 11, с(н)новѣ ВХ 1392: 14, Н 1396: 34, сѣродникѣ ВХ 1392: 15, ѿ(ь)цѣ Н 1396: 14, коукѣ Н 1396: 83, селѣ Н 1396: 87, СХ 1411: 17, 18, дѣлѣ ЈД 1397–1402: 11, рѣврѣ ЈД 1397–1402: 24, езнкѣ ЈД 1397–1402: 41, вѣкѣ ЈД 1397–1402: 46, силѣ ЈД 1397–1402: 47, свѣдокѣ СД 1405: 12, работѣ СХ 1411: 34, коукѣ СХ 1411: 35, чюдѣ[е]сѣ СВ 1417: 13, антѣрѣ И 1402–1422: 13, срьбѣлѣ МД 1405: 8, доѣврокѣ МД 1405: 10, свѣдокѣ МД 1405: 10, сасѣ МД 1405: 11, ЂД 1428: 13, м(ѣ)л(е)цѣ МД 1405: 40, господѣ ЂВ 1427–1428: 9, 26, властелѣ ЂД 1428: 4, двѣрокѣ МД 1428: 12, сѣновѣ ЂД 1428: 48, ц(а)рѣ ЂД1 1445: 1, госпѣдѣ ЂД1 1445: 2, госпѣдѣ ЂД1 1445: 41, потрѣбѣ ЂЛ 1452: 8, властелѣ ЛД 1457: 2, 2споѣ, С1 1457: 5, прѣателѣ С1 1457: 3, прѣателѣ С2 1457: 3.

(Б) Наставак *-и* у ген. мн. именица:

аспрѣ С1 1457: 11, Л1 1457: 11, ѿнлгѣ ЛХ 1379–1380: 19, 32, внгѣ ВХ 1392: 9, внгѣ ВХ 1392: 17, сѣдѣ ЂД

1428: 11, 13, соудѣн МД 1405: 8, сьгрѣшенин ЛХ 1379–1380: 39.

(В) Наставак *-е* у ген. јд. именица:

цр(ь)квѣ ДД 1382: 39, ц(а)р(н)цѣ ДД 1382: 40, ктѣторнцѣ ДД 1382: 40, землѣ ЈД 1397–1402: 34, г(о)лцподѣ СД 1405: 20, 26, царинѣ СВ 1417: 23, конскѣ СВ 1417: 34/35, 35, в(о)гом(а)терѣ СВ 1417: 43, землѣ ЪД1 1445: 25, г(о)лцподѣ ЛД 1457: 10.

(Г) Наставак *-и* у дат./лок. јд. и акуз. дв. именица:

метохѣ ВХ 1392: 12, 16 (дат. јд.), братѣ СХ 1411: 30 (дат. јд.), бл(а)говѣрѣ ЈД 1397–1402: 52 (лок. јд.), оу македонѣ Н 1396: 77 (лок. јд.), келѣ Н 1396: 64 (акуз. дв.).

(Д) Наставци ном. и акуз. јд. именице пра: прѣ МД 1405: 8, проу СД 1405: 13, МД 1405: 11, прѣ ЪД1 1445: 12.

(Ђ) Наставци 3. л. јд. през. глагола:

дрьзѣнѣ СХ 1379–1380: 19, разорѣ СО 1388: 19, потврѣдѣ СД 1405: 6, сьтворѣ СД 1405: 9, поставѣ СД 1405: 10, ѿкльнѣ СД 1405: 16, воудѣ СД 1405: 17, запшѣ СД 1405: 21, ЪД1 1445: 19, плакѣ СД 1405: 22, сьмѣ СД 1405: 23, 24, ЪД 1428: 24, ЪД1 1445: 15, знгѣ СД 1405: 25, ЪД1 1445: 23, вѣдѣ СД 1405: 32, свѣдѣ СД 1405: 33, слѣтѣ СД 1405: 35, 40, нмѣ СД 1405: 36, нцѣ СД 1405: 38, ЪД1 1445: 34, потворѣ СД 1405: 43, дѣ МД 1405: 19, 35, испльнѣ СВ 1417: 24, 26, платѣ СВ 1417: 29, ЪД1 1445: 30, прилоуѣ И 1402–1422: 16/17, прѣ ЪД 1428: 11, 14, нѣ ЪД 1428: 19, ЪД1 1445: 17, прѣ ЪД 1428: 34, сьмѣ ЪД 1428: 24, вкрадѣ ЪД 1428: 24, рѣѣ ЪД1 1445: 20, оубѣѣ ЪД1 1445: 21, оузмѣ ЪД1 1445: 21, 22, хокѣ ЪД1 1445: 33, приповѣ ЪД1 1445: 35, давѣ ЪЛ 1452: 51, 75, нмѣ ЪЛ 1452: 59, прѣставлѣ ЪЛ 1452: 67, се вратѣ ЛД 1457: 19, нзнесѣ С2 1457: 1.

(Е) Наставци 3. л. мн. през. глагола:

соудѣ СД 1405: 13, прѣ СД 1405: 14, 32, МД 1405: 9, 10, 29, 30, ЪД 1428: 14, ЪД1 1445: 10, 11, 13, 29x2, мѣѣ СД 1405: 15, нѣ СД 1405: 22, стоѣ СД 1405: 33, проу МД 1405: 12, нѣ ЪД1 1445: 20, стоѣ ЪД1 1445: 30, сьзмлѣ

ЂЛ 1452: 43, мнѣ ЛД 1457: 13, изверѣ ЛД 1457: 18.

(Ж) Наставак 3. л. мн. имперф. глагола: съпривъношаѣхъ ЂЛ 1452: 10.

У вези са примерима наведеним под (А) довољно је упутити на коментар у т. 2.4.3. У примерима наведеним под (Б) и (Г) двоструком варијом се означава ненаглашени квантитет добијен сажимањем. Новину у односу на повеље и писма из претходне групе (в. т. 2.3.3) представља већи број примера са двоструком варијом изнад наставака *-e* у ген. јд. именица ж. р. рода (примери под (В)) у функцији означавања вокалског квантитета према правилима старије акцентуације. Двострука варија у облицима именице *пра* (примери под Д) употребљава се у функцији означавања наглашеног квантитета. Већи број примера употребе двоструке варије у овој групи повеља и писама забележен је и изнад наставака 3. л. јд. и мн. презента (примери под (Ђ) и (Е)). Посебно истицање заслужује велики број примера забележен у повељама упућеним Дубровнику (СД 1405, МД 1405, ЂД 1428, ЂД1 1445), што упућује на чување вокалског квантитета у језику писара ових докумената. У примеру под (Ж) употребљава се двострука варија у функцији ненаглашеног квантитета добијеног сажимањем, у позицији у којој је уобичајенија употреба удвојене вокалске графеме: уп. *възирлаѣхъ* СХ 1406–1407: 11, *вѣщаашѣ* ЈП 1395: 5, *г(аго)лаашѣ* ЈХ 1394–1402: 2, *съпривъношаѣху* СЛа 1407: 9, СЛб 1407: 11, итд.

У мањем броју примера може се претпоставити да је двострука варија изнад обличких наставака именица употребљена уместо очекиваног спирита: *жизнѣ* ЛХ 1379–1380: 7 (ген. јд.), *цр(ь)квѣ* СХ 1379–1380: 9 (дат. јд.), *воеводѣ* СО 1388: 10 (дат. јд.), *землѣ* ВХ 1392: 5 (акуз. јд.), *властѣ* ЈП 1395: 31 (инстр. мн.), *родитѣ* СД 1405: 20 (ген. јд.), *црѣповникѣ* СХ 1411: 52 (дат. јд.). Ову тезу поткрепљује и чињеница да је већина наведених примера забележена у документима насталим у последњој четвртини XIV века.

2.4.3. Велики број примера употребе двоструке варије забележен је у основинском делу именица и глагола. Целокупна грађа:

(А) Именице:

толановѣна СХ 1379–1380: 4, *правниѣмн* СХ 1379–1380: 6, *герасѣма* СХ 1379–1380: 13, *въ дѣмоу* СХ 1379–1380: 19, *сѣла* СО 1388: 19, *кѣдкѣ* ВХ 1392: 9/10, *лещѣне* СХ 1411: 51, *шакѣмѣ* СВ 1417: 20, *влѣстн* ЂВ 1427–1428:

1, мѡнастїроу ЂВ 1427–1428: 16, копривнїцѣ ЂВ 1427–1428: 23, сѣдѣ ЂД 1428: 14 (ном. јд.), стѣнѣ ЂД 1428: 18, ЂД1 1445: 16 (лок. јд.), хѣса ЂД 1428: 23 (ном. јд.), сѣдѣ ЂД 1428: 36 (лок. јд.), хоѣса ЂД1 1445: 21, господѣ ЂД 1445: 2, господѣ ЂД1 1445: 41, старѣць ЂЛ 1452: 49 (ген. мн.), колїво ЂЛ 1452: 70, ннѡкъ ЂЛ 1452: 49, антѣрь ЂЛ 1452: 75 (ген. мн.), лїсть С1 1457: 1, 8 кнѣза С1 1457: 5, 9, 12/13 (ген. јд.), злѣто С1 1457: 3, злѣта С1 1457: 6х2, 11 (ген. јд.), ѡсти С1 1457: 7/8, кнѣзь С1 1457: 10 (ном. јд.), лазѣра С2 1457: 14 (ген. јд.), по стѣпанѣ захїнкю С2 1457: 18 (лок. јд.), лазѣра ЛД 1457: 1 (ген. јд.), дамїтанѣ жѣнїевнїкю ЛД 1457: 2/3 (лок. јд.).

(Б) Глаголи:

прославїше СО 1388: 2, запїшемо СО 1388: 8/9 (1. л. мн. през.), кѣмо плакѣти ВХ 1392: 6, прїдет' СХ 1411: 27, вкрѣде ЂД 1428: 24 (3. л. јд. през.), сѣди ЂД 1428: 35 (3. л. јд. през.), пїтати ЂД 1428: 41, нзїдѣ ЂД 1428: 43 (3. л. мн.), нѣгю ЂД 1428: 11, отїдѣте ЂЛ 1452: 90, сѣше С1 1457: 5 (3. л. мн. аориста), сѣхъ С1 1457: 9 (1. л. јд. аориста), що ми сте пїсали ЛД 1457: 2 (2. л. мн. перф.), що ми сте порѣчили ЛД 1457: 2 (2. л. мн. перф.), како ни сте впїсали ЛД 1457: 5 (2. л. мн. перф.), захвѣлїлї(ь) ЛД 1457: 5/6 (1. л. јд. през.), вл(а)годѣрилї(ь) ЛД 1457: 6 (1. л. јд. през.), вл(а)годѣрилїо ЛД 1457: 8 (1. л. мн. през.), смо сфѣли ЛД 1457: 11 (1. л. мн. перфекта), а що ми сте пїсали ЛД 1457: 11 (2. л. мн. перф.), смлїлї прїмили ЛД 1457: 12 (1. л. мн. перфекта), а що ми сте пїсали ЛД 1457: 15 (2. л. мн. перф.), впїши ЛД 1457: 15 (1. л. мн. през.), знѣте ЛД 1457: 16, 19, 20 (2. л. мн. през.), впїсати ви кѣмлї ЛД 1457: 20 (1. л. мн. футура), сьлї(ь) олдїпорѣчилї(ь) ЛД 1457: 20/21 (1. л. јд. перфекта), сфѣли ЛД 1457: 21 (ном. мн.), прїмана Л2 1457: 11, сѣ С1 1457: 8 (3. л. јд. аориста), плакѣмъ ВХ 1392: 9 (1. л. јд. през.), давѣмъ С1 1457: 1 (1. л. јд. през.), нѣ СД 1405: 12, С1 1457: 10, 15, Л1 1457: 10, 14, Л2 1457: 17, 21 (3. л. јд. през.), нѣ СД 1405: 16, 18, 35, 37, 38, МД

1405: 35, 38, ЂД 1428: 12, 16, 18, 24, 41, 42, ЂД1 1445: 15, 16, 17, 22, 31, 32, 34, 36, 37, С2 1457: 18 (3. л. јд. през.), нѣсть вѣло записано ЂД 1428: 45, нѣ вѣло записано ЂД1 1445: 36 (3. л. јд. плусквамперфекта пасива), ꙗ вѣло записало ЂД1 1445: 5, 9 (3. л. јд. плусквамперфекта), що ꙗ вѣло ЛД 1457: 5 (3. л. јд. перфекта), ꙗ вѣло остало Л2 1457: 6 (3. л. јд. плусквамперфекта), вѣде дѣль ЂД1 1445: 15, вѣде дѣль ЂД1 1445: 19 (3. л. јд. футура II), ꙗ вѣль ЂД1 1445: 26 (3. л. јд. перфекта), сѣ вѣле ЂД1 1445: 28 (3. л. мн. перфекта), сѣ вѣли поставили С1 1457: 2 (3. л. мн. плусквамперфекта), сѣ вѣли одѣржали С1 1457: 6 (3. л. мн. плусквамперфекта).

У највећем броју примера наведених под (А) двоструком варијом несумњиво се обележава наглашени или ненаглашени квантитет. У облицима именица властѣ, сѣдѣ, станѣ, листвѣ, кнезѣ, злато и чѣствѣ означен је наглашени квантитет. Посебно истицање заслужује писање двоструке варије у облицима личних имена лазаарѣ и степанѣ: лазаарѣ С2 1457: 14, ЛД 1457: 1 (ген. јд.), по стѣпанѣ С2 1457: 18 (лок. јд.), ЛД 1457: стѣпанѣ 13 (ген. јд.), највероватније у функцији обележавања наглашеног квантитета, о чему сведоче и примери са удвојеним графемама на истом слогу у ЂП 1410 (лазаарѣ 6, лазаарѣ 6) и СМ 1413 (стефанѣ 9) (уп. Поломац 2012б: 166), али и ситуација у неким савременим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. у трстеничком говору ном. јд.: Јовѣн, Вукашиѣн, Вукомѣн, Веселиѣн; ген./акуз. јд.: Јовѣна, Вукашиѣна, Вукомѣна, Веселиѣна) (примери према Јовић 1968: 91–93)). Могуће је да на исти начин треба тумачити и примере герасиѣ СХ 1379–1380: 13 и ѡакѣмѣ СВ 1417: 20. Посебно је интересантна употреба двоструке варије у следећим примерима ген. мн. именица: старѣць ЂЛ 1452: 49, инѣкѣ ЂЛ 1452: 49, листвѣрь ЂЛ 1452: 75, господѣ ЂД 1445: 2, господѣ ЂД1 1445: 41. Није јасно да ли је у овим примерима двострука варија употребљена за означавање квантитета претпоследњег слога или је у питању погрешна употреба овога знака (уместо очекиване позиције изнад полугласничког знака).

У категорији глагола издвајају се најпре примери у којима се двоструком варијом означава квантитет добијен сажимањем: (а) одрични облик 3. л. јд. през. глагола ꙗсмѣ: нѣ СД 1405: 12, С1 1457: 10, 15, Л1 1457: 10, 14, Л2 1457: 17, 21, нѣ СД 1405: 16, 18, 35, 37, 38, МД 1405: 35, 38, ЂД 1428:

12, 16, 18, 24, 41, 42, ЂД1 1445: 15, 16, 17, 22, 31, 32, 34, 36, 37, С2 1457: 18 (3. л. јд. през.); (б) 2. л. мн. през. глагола знати: знате ЛД 1457: 16, 19, 20 (уп. и облике 3. л. јд. и 1. л. мн. през. у којима се наглашени квантитет означава удвајањем графеме знаа 6, 21, знааиоі 9); (в) облици глагола принити, принмати, пријмати: пријде^т СХ 1411: 27, пријмана Л2 1457: 11, сииоі пријмили Л2 1457: 12 (1. л. мн. перф.).

Посебан коментар заслужују облици презента глагола: запншемо СО 1388: 8/9 (1. л. мн. през.), плакѝмь ВХ 1392: 9 (1. л. јд. през.), вкрѝде ЂД 1428: 24, сѝди ЂД 1428: 35 (3. л. јд. през.), нѝгю ЂД 1428: 11, нѝндѝ ЂД 1428: 43 (3. л. мн.), давѝмь С1 1457: 1 (1. л. јд.) (уп. и даавааиоі(ь) Л1 1457: 1, даавааиоі(ь) Л2 1457: 1), вл(а)годѝрниоі(ь) ЛД 1457: 6 (1. л. јд.), вл(а)годѝрнио ЛД 1457: 8 (1. л. мн.) (уп. наадааиоі ЛД 1457: 9 и ниааао ЛД 1457: 4), впѝшв 15 (1. л. јд.), захвѝлаиоі(ь) ЛД 1457: 5/6 (1. л. јд.) – у којима се не може увек са сигурношћу утврдити када двострука варија (или удвојена графема а) означавају наглашени, а када ненаглашени квантитет. На исти проблем упућују и многобројни други облици глагола: кѝемо плакѝти ВХ 1392: 6, пѝтати ЂД 1428: 41, нѝсть вѝло записано ЂД 1428: 45, нѝ вѝло записано ЂД1 1445: 36 (3. л. јд. плусквамперф. пасива), ѝ вѝло записало ЂД1 1445: 5, 9 (3. л. јд. плусквамперф.), що ѝ вѝло ЛД 1457: 5 (3. л. јд. перф.), ѝ вѝло остало Л2 1457: 6 (3. л. јд. плусквамперф.), св вѝле ЂД1 1445: 28 (3. л. мн. перф.), св вѝли поставили С1 1457: 2 (3. л. мн. плусквамперф.), св вѝли одвѝрсаи С1 1457: 6 (3. л. мн. плусквамперф.), сте пѝсаи ЛД 1457: 2, 11, 15 (2. л. мн. перф.), сте впѝсаи ЛД 1457: 5 (2. л. мн. перф.), впѝсати ви кѝиоі ЛД 1457: 20 (1. л. мн. футура), сте порѝчни ЛД 1457: 2 (2. л. мн. перф.), сѝиоі(ь) оідипорѝчниоі(ь) ЛД 1457: 20/21 (1. л. јд. перф.). С обзиром на то да остале језичке одлике ових докумената упућују на југоисточне српске говоре (косовско-ресавске и призренско-јужноморавске) (уп. Поломац 2012б: 353), може се претпоставити да се у наведеним примерима огледа старија акцентуација (са очуваним старим системом ненаглашених дужина и непренесеним акцентом).

У двама категоријама двострука варија може означавати чување старог ненаглашеног квантитета, што би посредно упућивало на то да се акценат налази на иницијалном слогу: (а) облици аориста глагола зѝети: зѝеи С1 1457: 9 (1. л. јд.), зѝе С1 1457: 8 (3. л. јд.), зѝеи С1 1457: 5 (3. л. мн.);

⁹ Аналогјом према овим примерима употребљава се двострука варија и изнад хомоформне одричне речце: нѝѝиоі(ь) ѝв 1427–1428: 21/22.

(б) облици трпног придева глагола *ѡфати*: *ѡѡ ѡфѡни* ЛД 1457: 11 (1. л. мн. пасива перф.), *ѡѡѡтѡ[ѡ]* *ѡфѡни* ЛД 1457: 21 (2. л. мн. футура II).

2.4.4. Велики број примера употребе двоструке варије забележен је и у облицима заменица, заменичких прилога и бројева. Примери:

(А) Заменице и заменички прилози:

ѡи ЈХ 1394–1402: 20, ЂД 1428: 6, ЛД 1457: 4, С1 1457: 1, *ѡѡ* ЈХ 1394–1402: 22, МД 1405: 5, 6, 27, ЂД1 1445: 6, *ѡѡни* И 1402–1422: 13 (ном. мн.), *ниѡѡ* ВХ 1392: 4, 5 (инстр. јд.), *ни* МД 1405: 27, 34x3 (дат. мн.), *тѡѡ* ЂЛ 1452: 15 (ном. јд.), *тѡѡ* ДД 1382: 15, ЈП 1395: 4, Н 1396: 6, СХ 1411: 7, ЂЛ 1452: 34, *тѡѡни* МД 1405: 27 (ном. јд.), *тѡѡ* ЈП 1395: 29, 32, 36, *тѡѡ* ЈП 1395: 35 (ген. јд.), *тѡѡѡ* СХ 1379–1380: 12 (дат. јд.), *тѡѡѡѡѡ* СО 1388: 8 (дат./лок. јд.), *тѡѡ* СО 1388: 18, *тѡѡ* ЈХ 1394–1402: 11, ЂЛ 1452: 35, *тѡѡ* И 1402–1422: 8, 10, *тѡѡѡ* С1 1457: 4, С2 1457: 5, 8 (акуз. јд.), *тѡѡѡ* ДД 1382: 54 (акуз. јд.), *тѡѡѡ* МД 1405: 23, *ѡниѡ* ЛХ 1379–1380: 43 (ном. јд.), *ѡниѡ* ЂЛ 1452: 17, *ѡниѡѡѡ* С1 1457: 7, С2 1457: 7 (ном. јд.), *ѡниѡѡѡниѡ* МД 1405: 12 (инстр. мн.), *ѡниѡ* ЛХ 1379–1380: 32, СО 1388: 22, СХ 1411: 14 (ном. јд.), *ѡѡ* ЂЛ 1452: 10, 17 (ном. јд.), *ѡѡѡ* ДД 1382: 20, *ѡѡѡ* ЈД 1397–1402: 32, ЂВ 1427–1428: 10 (ген. јд.), *ѡѡ* ЂЛ 1452: 4 (акуз. јд.), *ѡѡ* ЈД 1397–1402: 25, ЛЦ 1400: 33 (акуз. јд.), *ѡниѡ* ДД 1382: 28, ВХ 1392: 12 (акуз. јд.), *ѡниѡ* ЂВ 1427–1428: 2 (акуз. јд.), *ѡниѡ* СХ 1411: 21 (ном. мн.), *ѡѡѡ* ДД 1382: 13, ВХ 1392: 15, ЂВ 1427–1428: 5 (дат. јд.), *ѡѡ* ДД 1382: 35 (дат. јд.), *ѡѡ* СО 1388: 5, ЈП 1395: 51, 57, ЛЦ 1400: 34, 37, СХ 1411: 49 (акуз. јд.), *ѡѡ* ЈД 1397–1402: 29, СХ 1411: 6 (ном. мн.), *ѡниѡ* ДД 1382: 33, *ѡниѡѡѡ* ВХ 1392: 11 (акуз. јд.), *ѡниѡѡ* ВХ 1392: 14 (инстр. јд.), *ѡѡѡѡ* ДД 1382: 20 (лок. јд.), *ѡниѡѡ* ДД 1382: 27 (ген. мн.), *ѡниѡ* СХ 1411: 33, 43 (акуз. мн.), *ѡниѡ* ЂД1 1445: 13, 24, *ѡниѡ* ЂД1 1445: 9 (ном. јд.), *ѡниѡ* СД 1405: 13, *ѡниѡ* ЂД1 1445: 12 (акуз. јд.), *ѡниѡѡѡ* ЂД1 1445: 24 (дат. јд.), *ѡѡѡѡ* ЂД 1428: 8 (ген. јд.), *тѡѡ* ЛХ 1379–1380: 45, ДД 1382: 22, 25, 26, 52, ЈХ 1394–1402: 24, СВ 1417: 9, 42, *тѡѡ* *љѡѡѡ* СХ 1379–1380: 20, *љѡѡѡ* *тѡѡ* ЂВ

1427–1428: 27, ннѣтѣже ДД 1382: 9, нѣтѣже ДД 1382: 10, ктѣ ДД 1382: 29, 34, 51, СО 1388: 16, ВХ 1392: 17, ЈХ 1394–1402: 24, 30, СД 1405: 36, СХ 1411: 41x2, СВ 1417: 15, 28, 42, ЂВ 1427–1428: 26, ЂЛ 1452: 87, ннѣтѣ ДД 1382: 31, 32, ннѣтѣже ДД 1382: 22, 25, ктѣ любѣ СВ 1417: 27, тѣо МД 1405: 23, 25, 27, 35, цѣо МД 1405: 15, 19, 24, 31, ЂД1 1445: 33, чѣмь ЂД 1428: 41, 42 (инстр. јд.), чѣ годѣ СД 1405: 28, ЂД 1428: 29, гдѣ МД 1405: 15, 21, гдѣ СД 1405: 18, нѣгдѣ МД 1405: 29, нндѣ ДД 1382: 26, нндѣ МД 1405: 29, ѣнако 39, тѣ ЛХ 1379–1380: 36, тѣу ДД 1382: 22, СХ 1411: 7, тѣже ДД 1382: 13, здѣ ЛХ 1379–1380: 33, здѣ ЛХ 1379–1380: 50; здѣ СО 1388: 20, здѣ И 1402–1422: 21.

(Б) Бројеви:

дѣѣ ДД 1382: 10, Н 1396: 46, 56, 64, 66, ЈХ 1394–1402: 23, И 1402–1422: 13, 17, ЂЛ 1452: 9, дѣѣ С1 1457: 13/14, дѣѣю СХ 1411: 25, дѣѣма И 1402–1422: 17, трѣи Н 1396: 29, 46, 56, ЂЛ 1452: 66, 72, Л1 1457: 7, С2 1457: 7, двѣдѣл(ѣ)ти ЂЛ 1452: 65, 70, 75, двѣдѣл(ѣ)тѣи ЂЛ 1452: 68, трѣдѣсетѣ СВ 1417: 25/26, стѣ ЛХ 1379–1380: 19, 32, Н 1396: 12, ЂЛ 1452: 75, дѣѣ стѣ С1 1457: 6, Л1 1457: 6, дѣѣ стѣ Л1 1457: 5/6, петѣ тнѣс{кѣ} н ѡсали(ѣ) сѣтъ н петѣ дѣл(ѣ)тѣ н двѣ двката С2 1457: 12/13.

У највећем броју примера заменица наведених под (А) двострука варија може означавати наглашени квантитет. Посебно су интересантни облици ѡнѣ ЛХ 1379–1380: 43 (ном. јд.), ѡнѣ ЂЛ 1452: 17, ѡнѣзи С1 1457: 7, С2 1457: 7 (ном. јд.), коѣ ЂД1 1445: 13, 24, коѣ ЂД1 1445: 9 (ном. јд.), коѣ СД 1405: 13, коѣ ЂД1 1445: 12 (акуз. јд.), коѣмь ЂД1 1445: 24 (дат. јд.), у којима се двоструком варијом обележава квантитет (наглашени или ненаглашени) према правилима старије акцентуације. Квантитет добијен сажимањем илуструју примери свѣга ЂД 1428: 8 (ген. јд.) и чѣ годѣ СД 1405: 28, ЂД 1428: 29. Двострука варија у заменицама тѣѣ, цѣѣ и ктѣѣ (и заменицама сложеним од њих), као и у облицима заменичких прилога може упућивати на квантитет, али и на логички акценат једносложних речи. У двама примерима из МД 1405: тѣзѣ 27 (ном. јд.) и ѡнѣмнзѣ 12 (инстр.

мн.), овај се знак вероватно употребљава уместо очекиваног спирита изнада вокалске графеме на крају речи.

Двострука варија у свим наведеним облицима бројева (примери под Б) означава наглашени квантитет.

2.4.5. Изван наведених категорија употребљава се двострука варија веома ретко и у другим позицијама: (а) изнад једносложних везника у функцији обележавања логичког акцента: *ѣѣ СХ 1379–1380: 1, СО 1388: 1, ѣѣ ДД 1382: 10, 28, ѣѣ ДД 1382: 23*; (б) изнад полугласничког знака у везнику *нѣ Н 1396: 30, 68, 73, 76, 98, СХ 1411: 42, И 1402–1422: 34, ЂВ 1427–1428: 17, ЂЛ 1452: 17*; (в) изнад финалне вокалске графеме уместо очекиваног спирита: *ѣстѣ ДД 1382: 27, пакѣ ЈД 1397–1402: 56, вѣ И 1402–1422: 10, повѣкѣ ГД 1405: 11, на трѣнѣ С1 1457: 8, векѣ С1 1457: 16, итд.*; (г) уместо очекиване оксије: *вѣше СХ 1379–1380: 15, зрѣце ЈХ 1394–1402: 3, вѣшеписан'номѣ СХ 1411: 42.*

2.4.6. Анализирана грађа из наведених повеља и писама знатно је репрезентативнија за разматрање судбине вокалског квантитета у народним говорима средњовековне Деспотовине. Закључак П. Ивића (1989: 17) о чувању непренесених акцената и старог система вокалских дужина у језику писара *ЂЕ 1429*, може се пренети и на језик писара *СД 1405, ГД 1405, СВ 1417, ЂД1 1445, ЂЛ 1452, Л1 1457, С1 1457, Л2 1457, С2 1457 и ЛД 1457*. Најважније категорије у којима се огледа чување старог система вокалских дужина у овим повељама и писмима су: (а) облици ген. мн. именица; (б) наставци сложене придевске промене; (в) наставци 3. л. јд. и мн. презента.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. На основу проведеног истраживања могу се извести следећи закључци: а) системска употреба двоструке варије (кендеме) среће се још у повељама и писмима из последње четвртине XIV века (*ЛХ 1379–1380, СХ 1379–1380, ДД 1382, СО 1388, ВХ 1392*); б) у повељама и писмима од краја XIV и током прве половине XV века употреба овога знака начелно се шири, међутим не долази до стабилизације употребе, чак ни у повељама и писмима насталим након треће деценије XV века (уп. Поломац 2012в: 295); в) у највећем броју испитиваних повеља и писама двострука варија се употребљава у функцији означавања наглашеног или ненаглашеног квантитета у одређеним морфолошким категоријама, пре свега у ва) облицима сложене придевске деklinације,

вб) облицима ген. мн. именица, и вв) у облицима 3. л. јд. и мн. презента; г) употреба двоструке варије у једном броју повеља (СД 1405, ГД 1405, СВ 1417, ЂЕ 1429, ЂР 1428–1429, РК 1430–1431, РК 1433, ЂД1 1445, ЂЛ 1452, Л1 1457, С1 1457, Л2 1457, С2 1457 и ЛД 1457) упућује на чување старог система наглашених и ненаглашених дужина у југоисточном српском дијалекту прве половине XV века: у питању је заправо слика савременог косовско-ресавског дијалекта са нескраћеним поста акценатским дужинама у низу показаних морфолошких категорија; д) будућа истраживања употребе оксије у наведеним документима могла би да осветле сложено питање хронолошког односа скраћивања дужина и повлачења акцента са улитме у југоисточном дијалекту XV века.

4. ДОДАТАК: РЕГИСТАР ИСПИТИВАНИХ ПОВЕЉА И ПИСАМА¹⁰

(1) **ЛЛ 1375–1376** – Повеља кнеза Лазара Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори (1. IX 1375–31. VIII 1376); (2) **ВХ 1376–1377** – Повеља господина Вука Бранковић Хиландару (1376–1377); (3) **ЛХ 1379–1380** – Повеља кнеза Лазара Хиландару (1. IX 1379–31. VIII 1380); (4) **СХ 1379–1380** – Повеља патријарха Спиридона Хиландару (1. IX 1379–31. VIII 1380); (5) **ЛП1 1380–1381** – Повеља кнеза Лазара Св. Пантелејмону (1. IX 1380–31. VIII 1381); (6) **ЛП2 1380–1381** – Повеља кнеза Лазара Св. Пантелејмону (1. IX 1380–31. VIII 1381); (7) **ЛЛ 1381** – Повеља кнеза Лазара Великој Лаври Св. Атанасија (8. VIII 1381); (8) **ДМД 1382** – Повеља монаха Доротеја манастиру Дренчи (2. III 1382); (9) **ЛД 1387** – Повеља кнеза Лазара Дубровнику (9. I 1387); (10) **ВД 1387** – Повеља Вука Бранковића Дубровнику (Приштина, 20. јануар 1387); (11) **ЛО 1388** – Повеља кнеза Лазара властелину Обраду Драгосаљићу (јануар, 1388); (12) **СО 1388** – Повеља патријарха Спиридона властелину Обраду Драгосаљићу (19. I 1388); (13) **ЛД 1388** – Писмо кнеза Лазара Дубровнику (31. VIII 1388); (14) **ВД 1388** – Писмо Вука Бранковића Дубровнику (1388); (15) **ВХ 1389–1392** – Повеља Вука Бранковића Хиландару (1389–1392); (16) **ВД 1390** – Повеља Вука Бранковића Дубровнику (пре 1390); (17) **ВХ 1392** – Повеља Вука Бранковића Хиландару (Приштина, 21. XI 1392, писар Лукач); (18) **МД 1392** – Писмо кнегиње Милице и кнеза Степана (Стефана) Дубровчанима (пре 6. VIII 1392); (19) **ЈП 1395** – Повеља (А) монахиње Јевгеније и синова Св. Пантелејмону (Ново Брдо, 8. VI 1395); (20) **ЈЛ 1394–1395** – Повеља монахиње Јевгеније са синовима Великој Лаври Св. Атанасија (1. IX 1394–31. VIII 1395); (21) **Н 1396** – Акт игумана

¹⁰ У регистру се наводе следећи подаци: (а) редни број документа; (б) скраћеница документа – најчешће састављена од почетних слова адресанта (уколико их има више онда од почетног слова првог) и адресата и године издавања документа; (в) условни назив повеље којим се идентификују адресант и адресат; (г) подаци о месту настанка документа (уколико је познато), о времену настанка (на основу самог документа или посредно), као и о писару (уколико је наведен у документу).

Никодима о оснивању двадесет адрфата у манастиру Св. Пантелејмона (1396); (22) **ЈЛ 1398** – Повеља монахиње Јевгеније Великој Лаври Св. Атанасија (манастир Жупањевац југоисточно од Рековца, 1. VIII 1398, писар Радич Дрџић); (23) **ЈП 1400** – Други примерак (одломак) повеље монахиње Јевгеније и синова Св. Пантелејмону (Ново Брдо, 8. VI, 1400); (24) **СХ 1392–1402** – Повеља кнеза Стефана, мајке кнегиње Милице и брата Вука Хиландару (1392(?)–1402); (25) **ЈХ 1394–1402** – Повеља монахиње Јевђеније и синова Пиргу Св. Василија (1394–1402); (26) **ЈД 1397–1402** – Повеља монахиње Јевгеније Високим Дечанима (1397–1402); (27) **ЛЦ 1400** – Повеља кнеза Лазара о судском спору властелина Црепа (крај XIV века); (28) **СЈ 1404–1405** – Повеља деспота Стефана деспотици Јевпраксији (1. IX 1404–31. VIII 1405); (29) **СД 1405** – Повеља деспота Стефана Дубровнику (Борач у Грузи, 2. XII 1405); (30) **МД 1405** – Повеља госпође Маре Бранковић и синова Дубровнику (Вучји Трн, 29. XII 1405); (31) **СТ 1406** – Повеља деспота Стефана манастирима Тисмани и Водици у Румунији (1406); (32) **МХ 1406** – Повеља госпође Маре Бранковић и синова Хиландару (15. X 1406); (33) **СЛ 1407а** – Повеља (А) деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (5. I 1407); (34) **СЛ 1407б** – Повеља (Б) деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (5. I 1407); (35) **СХ 1406–1407** – Повеља деспота Стефана Хиландару (1406–1407); (36) **ГП 1403–1408** – Повеља Гргура Бранковића са мајком Маром и браћом Ђурђем и Лазаром манастиру Св. Павла (1403–1408); (37) **ЂП 1410** – Повеља деспота Ђурђа са мајком Маром и братом Лазаром манастиру Св. Павла (Пећ, 15. XI 1410. године, писар Новак дијак); (38) **СХ 1411** – Повеља деспота Стефана Хиландару (Јагодна, 8. VI 1411. год.); (39) **СМ 1413** – Повеља деспота Стефана Милешеви (1413. год. или нешто касније); (40) **СЛ 1414–1415** – Повеља деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (1. IX 1414–31. VIII 1415); (41) **СВ 1417** – Повеља деспота Стефана Ватопеду (2. VII 1417); (42) **ЂП 1419** – Повеља деспота Ђурђа и госпође Јерине манастиру Св. Павла (Вучји Трн, 15. XI 1419. године, писар Богдан); (43) **И 1402–1422** – Акт игумана Илариона о оснивању два адрфата у манастиру Св. Пантелејмона (између 1402. и 1422. год.); (44) **ЂД 1424** – Писмо деспота Ђурђа Бранковића Дубровнику (април, 1424); (45) **СЛ 1427** – Повеља деспота Стефана Великој Лаври Св. Атанасија (20. I 1427); (46) **ЂВ 1427–1428** – Повеља деспота Ђурђа светогорском манастиру Ватопеду (1427–1428); (47) **ЂД 1428** – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику (Некудим, 28. XII 1428. год.); (48) **ЂП 1427–1429** – Повеља деспота Ђурђа Св. Пантелејмону (1427–1429); (49) **ЂР 1428–1429** – Повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу (1. IX 1428–31. VIII 1429); (50) **ЂЕ 1429** – Повеља деспота Ђурђа Есфигмену (Жича, 11. IX 1429. год.); (51) **ЂР 1430** – Повеља деспота Ђурђа челнику Радичу (око 1430. год.); (52) **РК 1430–1431** – Повеља великог челника Радича Кастамониту (1. IX 1430–31. VIII 1431); (53) **ЂВ 1432** – Повеља деспота Ђурђа светогорском манастиру Ватопеду (1432. године); (54) **РВ 1432** – Повеља великог челника Радича светогорском манастиру Ватопеду (Некудим, 28. III 1432); (55) **РК 1433** – Повеља великог челника Радича Кастамониту (22. V 1433); (56) **ЂЛ 1429–1439** – Повеља деспота Ђурђа Великој Лаври Св. Атанасија (1429–1439); (57) **ЂД1 1445** – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику (Смедерево, 17. IX 1445); (58) **ЂД2 1445** – Повеља деспота Ђурђа Бранковића и сина му Лазара (Смедерево, 17. IX 1445); (59) **ЂЛ 1452** – Повеља деспота Ђурђа Великој Лаври Св. Атанасија (Смедерево, 16. II 1452); (60) **Х1 1454** – Акт о одређивању хиландарских међа са Хочом и Јанчиштем (12. I 1454); (61) **Х2 1454** – Акт о утврђивању међа

манастира Хиландара и Св. Арханђела (1454); (62) **ЂВ 1456** – Повеља деспота Ђурђа и деспота Лазара грачанском митрополиту Венедикту (Смедерево, 6. IX 1456. године, писар логотет Степан Ратковић); (63) **Л1 1457** – Признаница деспота Лазара Бранковића о пријему дела очеве оставе (12. VIII 1457); (64) **С1 1457** – Признаница деспота Стефана Бранковића о пријему дела очеве оставе (12. VIII 1457); (65) **Г 1457** – Потврда о подизању дела драгоцености деспота Ђурђа Бранковића депонованих до 18. новембра 1457. године (18. XI 1457); (66) **ЛР 1457** – Повеља деспота Лазара Бранковића ризничару Радославу (4. XII 1457. године, Смедерево, писар велики логотет Степан Ратковић); (67) **Л2 1457** – Признаница деспота Лазара Бранковића о пријему остатка очеве оставе (14. XII 1457, Смедерево); (68) **С2 1457** – Признаница деспота Стефана Бранковића о пријему остатка очеве оставе (14. XII 1457, Смедерево); (69) **ЛД 1457** – Писмо деспота Лазара Бранковића Дубровнику (22. XII 1457); (70) **СД 1476** – Писмо деспота Стефана Бранковића Дубровнику (1. X 1476).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БУЛАТОВА, В. Римма. *Старосербская глагольная акцентуация*. Москва: Наука, 1975.
- БУЛАТОВА, В. Римма. Проблеми српске историјске акцентологије на материјалу писаних споменика (XIV–XVI века). *Научни састанак слависта у Вукове дане VI/1* (1976): 27–33.
- БУЛАТОВА, В. Римма. К изучению систем надстрочных знаков в древнесербских рукописях. Д. Богдановић, Б. Јовановић-Стипчевић, Ђ. Трифуновић (ур.). *Зборник Владимира Мошина*. Београд: Просвета, 1977, 113–116.
- БУЛАТОВА, В. Римма. Акцентуация непроизводных существительных -о- основ мужского рода в старосербском. Р. В. Булатова, В. А. Дибо (ред.). *Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод*. Москва: Наука, 1989, 201–225.
- БУЛАТОВА, В. Римма. Фиксация старых акцентных систем в средневековых рукописях. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII* (1990): 47–54.
- БУЛАТОВА, В. Римма. К диалектной характеристике рукописи 1418 г. 'Книги царств' на основе акцентологического анализа. П. Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд: САНУ, 1995, 53–69.
- ЗАГРЕБИН, М. Вячеслав. Некоторые наблюдения над просодическими знаками в средневековых сербских рукописях. *Вестник Ленинградского государственного университета* № 2 (1983): 69–75.
- ЗАГРЕБИН, М. Вячеслав. Периодизация употребления надстрочных знаков в средневековых сербских рукописях и надстрочные знаки киевских глаголических листков. П. Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд: САНУ, 1995, 469–479.
- ЗАГРЕБИН, М. Вячеслав. Квантитет и редупликација (Способы обозначения долготы гласных звуков в средневековых сербских рукописях и редупликация гласных букв в нотированных богослужебных сербских текстах). В. М. Загребин (ур.). *Русь и южные Славяне (Сборник статей к 100-летию со дня рождения В. А. Мошина (1894–1987))*. Санкт-Петербург: Алетей, 1998, 222–233.
- ИВИЋ, Павле. О језику писама султаније Маре. *Јужнословенски филолог XXX/1–2* (1973):

- 337–345.
- ИВИЋ, Павле. О језику и правопису у Повељи. П. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић. *Ес-фигменска повеља деспота Ђурђа/Esfigmenou Charter of Despot Djurdj*. Београд – Смедерево: Југословенска ревија – Завод за заштиту споменика културе Смедерево, 1989, 12–18.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. Средњовековне ортографске школе код Срба. *Југословенски семинар за стране слависте XXXI* (1980): 19–29.
- ЈОВИЋ, Душан. О језику Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића. *Јужнословенски филолог XXVII* (1968/1969): 365–455.
- ЈОВИЋ, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–241.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Језик у повељама кнеза Лазара упућеним Дубровнику. *Зборник за филологију и лингвистику XXIII/2* (1980): 47–82.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- МОШИН, Владимир. Револуције у историји српског правописа. *Библиотекар VI* (1963): 465–475.
- НЕДЕЉКОВИЧЪ, Олга. Знаки ударений в сербских доресавских рукописях. *Slavia XXXVII* (1967): 24–32.
- НЕДЕЉКОВИЧЪ, Олга. Знаки ударений в средневековых сербских рукописях (XII–XIV). С. Никитин, Е. Наумов (ред.). *Источники и историография славянского средневековья*. Москва: Институт славяноведения (Академия наук СССР), 1967, 101–134.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Олга. Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара. И. Божић, В. Ј. Ђурић (ур.). *О кнезу Лазару*. Београд – Крушевац: Филозофски факултет – Народни музеј, 1971, 243–254.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких. *Гласник Српског научног друштва XLIV* (1877): 1–152.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Акценти Трговишког јеванђеља од 1512. године. *Гласник Српског научног друштва XLVII* (1879), 1–77.
- ПЕШИКАН, Митар. Монографија о акценту једног српскословенског споменика. *Зборник за филологију и лингвистику XX/1–2* (1977): 209–217.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године. М. Ковачевић и др. (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности I/1*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 307–325.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик повеља и исправа деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића*. Докторска дисертација у рукопису. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. О језику повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића са аспекта историјске дијалектологије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LV/1* (2012): 121–147.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Језик повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића са аспекта историјске дијалектологије. *Српски језик XVII* (2012): 333–359.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. Типови ортографских норми у српским повељама и писмима